

İBN MUSA yahut ZÂTÜ'L - CEMAL

ABDÜLHAK HAMİD TARHAN

Genel Bakış

Avrupa'da Akılcılık (Rasyonalizm) düşününün güç kazanmasıyla beraber, sanayiye koşut olarak bilim ve sanatta köklü yenileşmeler ve değişimler vuku bulmuştur. Bu gelişmelere mukabil Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat Dönemiyle beraber bölgenin aydınları da kendilerini sorgulamaya başlamış ve yeni arayışlar içine girmiştir. Batıdaki düşünsel değişimlerle birlikte doğuda çağdaşlaşmaya yönelik bir hayranlık boy göstermiş olsa da asırlardır süregelen kendi değerlerinin reddedilmesinden de rahatsızlık duymuşlardır. Sanayi devletlerinde geçmişten gelen tabuların ve eski anlayışların eleştirilmesiyle beraber zaman içerisinde gelişen tanrı tanımaz dünya görüşü yerine Osmanlı aydınları suçlamaları kabul etmez ve İslamiyet'i savunma görevini üstlenirler. Bundan dolayı dönemin Osmanlı yazınında İslam birliği siyaseti benimsenir ve bu, ülküsel bir tavıra dönüşür. Yapılan din eleştirisinin Hristiyanlığa yönelik olduğu hususunda birleşir ve içeriksel olarak Endülüs tarihini konu edinerek İslamiyet inancına güzellmeler yapmaya başlarlar. Zira Akılcılığın insanlığa getirmiş olduğu varoluşsal bulantı sebebiyle, Avrupalı birçok Romantik yazar da, insanın geçmişte sahip olduğu kutsallığı, eserlerinde yeniden aramaya başlarlar. Yazarın, Endülüs tarihinden esinlenerek yazdığı bu eseri; Tarık Yahut Endülüs Fethi'nin devamı niteliğinde olarak Paris dönüşünde İstanbul'da yazmaya başlamış ve Rize'de tamamlamıştır. 1880 yılında Vakit gazetesinde kısmen yayınlamış fakat tefrika yarım kalmıştır. Prof. Dr. Ömer Faruk Akün, eserin yayınlanma sürecinin yarım kalmasının sebebi olarak, dönemin baskıcı yönetimini sorumlu gösterir. Zira yazarın neşriyatı saray tarafından hoş karşılanmaz. Hayli karmaşık bir kişi kadrosuna sahip olan eser kırk sekiz manzardan oluşan bir tiyatro oyunudur.

Kişiler

Abdülaziz Esere adını veren karakter, Tarık Yahut Endülüs Fethi'nin aksine bu anlatıda en ön plandadır. Endülüs'de ilerleyen Arap askeri birliklerine komutanlık eden karakter, gittiği her yerde barışın ve refahın savunuculuğunu yapar. İspanyol ve Arap halkları arasında evlilikler gerçekleştirerek iki kavmin bir araya gelmesini amaç edinir. İnançlı, barışçıl, mücadeleci, idealist, samimi ve aşık bir tiplere olarak tasvir edilir. Komutan ve devlet adamı olarak yönetimi altında bulunan bütün halklara eşitlikçi ve adaletli bir tutumla yaklaşır. İnsanların dini inançlarını kendi hür vicdanlarına bırakır ve bu tutumuyla herkesin takdirini ve hayranlığını kazanır. Savaş meydanlarında göstermiş olduğu başarının yanında, düşmanları ve rakiplerine de yeri geldikçe liyakati esas alarak onların hak ettikleri yerlerde kalmalarını sağlar.

Adalina Merkado Tarık Yahut Endülüs Fethi'ndeki, baskıcı ve zalim krala karşı takındığı tavır ve milliyetçi eylemleriyle karşımıza çıkan Merkado'nun kızıdır. Ülkesinde kol gezen Arap güçlerinin yönetimini benimsemez ve babası gibi milliyetçi duygularla kendi halkının özgürlüğünü ister. Karşı tarafın vatan sevgisini, onurlu duruşunu yansıtan karakter, halkının özgürlüğü için her türlü fedakarlığı yapmaya ve mücadele etmeye hazırdır. Ailesinin çekmiş olduğu acılardan dolayı Araplara karşı kin besleyen karakter, bir yandan da Arapların iyiliği ve adaleti karşısında içten içe onları beğenir. Bu durum onda histerik bir kimlik kargaşası yaratır.

Kraliçe Eyla Kral Rodrik'in ölümüyle dul kalan Eyla, Arapların ülkelerini ve insani değerlerini benimsediği gibi onları yüceltir ve onlara destek verir. Esir alındığı Araplar tarafından kendisine daima iyi davranılmış hatta Abdülaziz'le evlenmişlerdir. İki halkın ve inancın tek bir cemiyet haline gelmesini bütün samimiyetiyle destekleyen Eyla, buna karşı olan İspanyol eşrafını da ikna etmeye çalışır. Abdülaziz'e karşı tutkulu bir aşk besleyen karakter, barışçıl bütün icraatları destekler, savaşa karşıdır, iki halkın kardeşliğinden yanadır ve Arapların kendi içinde düşmüş olduğu çatışmada en büyük bedelleri ödemiştir.

Halife Süleyman

Güç ve zevk düşkünü karakter, şahsi tutkuları ve menfaati için halkın gözdesi konumunda olan Halife'yi öldürerek onun makamını alır. Zalim, düzenbaz, entrikacı, zevkperest ve liyakatsiz bir tiplene olarak, kendine rakip olarak gördüğü herkesin ortadan kaldırılmasını ister ve bunu gerçekleştirmek için kiralık katilleri görevlendirir. Anlatı boyunca süregelen çatışmaların kötücül tarafında yer alır ve alışlagelmiş bir zorba yönetici olarak tasvir edilir. Savaş meydanlarında halkı ve ülkeleri için yıllarca mücadele vermiş olan Musa'yı ve oğullarını, kendi hırsı yüzünden öldürtmeyi kendine amaç edinir. Fakat eserin sonunda kendi çıkardığı yangının alevine kapılır.

Öykü

Müslüman Araplar ve İspanyolların Çatışması

Tarık Yahut Endülüs Fethi'nin devamı niteliğinde olan eserin olay örgüsü, İbn Musa'nın oğulları olan Abdülaziz ve Mervan'ın baş rollerinde devam eder. Tuleytula sarayının ele geçirilmesiyle beraber Endülüs'ün diğer bölgelerine ilerleyen Araplarla İspanyollar arasındaki çatışma ve anlaşmalar okura yansıtılır. Musa'nın oğulları İspanyolların isyan kalkışmalarıyla mücadele verirken bir yandan da kendi halifelerinin entrikalarına karşı ayakta kalmaya çalışırlar. İlk sahnede, esir düşmüş olan İspanyol soylularının arasında geçen savaş karşıtı ve savaş taraftarı söylemlere rastlarız. Luiza'nın savaş karşıtı söylemlerinin karşılığında Donavarya gerekli durumlarda savaşmanın zorunluluğundan bahseder. Savaştan dolayı büyük acılar çekmiş olan İspanyol halkı, devam etmek istemeseler de içinde buldukları durumdan ancak silahlı mücadeleyle kurtulabileceklerini düşünürler. Aralarında geçen harareti tartışmalar içerisinde Düşes Döluzitanya, insanlığın savaşmaması için bütün cemiyetin tek bir çatı altında toplanması gerektiğini savunur. Arap Müslümanlarının Endülüs coğrafyasına gelmesiyle, bölgede huzur ve istikrarın sağlandığını düşünen Sulla, onların icraatlarını ve ilerlemelerini destekler. Buna karşın Markiz ise Sulla'nın, Arapların adalet ve hürriyet getirdiği iddialarına karşı çıkar. Zira Arapların bu emelleri doğrultusunda çok kan dökülmüş ve insanlar aç kalmıştır. Döluzitanya ise, Sulla'nın düşüncelerine katılır ama mağlubiyeti sindiremez ve kendi halkını takındığı tavırdan dolayı eleştirir. İspanyol soylularının aralarında geçen uzun diyalogta mağlubiyetin sebepleriyle hesaplaşma yapılır. Tarık adlı eserinde rol oynayan tiplmelerin bazıları da bu eserde yerini alır ve Azra ile Müslim, ideal insan portreleri çizerler. Müslümanların harp etme sebepleri şahısların ağızından birer birer sıralanır. Bu sırada Arapların ilerleme planları Tarık'ın ağızından dile getirilir: " Ben taca nehrinin menbalarından doğru gidip sonra da Sarakosta'yı muhasara edeceğim. Musa b. Nusayr hazretleriyle orada birleşeceğiz". Halife Velid, Tarık eserinin sonunda gerçekleşen Zehra ile Tarık'ın evlenmesinden memnundur ve bu dile getirilip ordunun şu anki durumuyla ilgili bilgi alır. Rodrik'in eski nedimesi olan dul Kraliçe Eylâ, Abdülaziz b. Musa ile aşk yaşamaktadır ve Müslüman Arapların barışçıl mücadelesini destekler. Merkado'nun kızı olan Adalina ise babasına yapılanları unutmaz ve onun gibi vatanseverdir. Kraliçenin teslimiyetçiliğinden rahatsızdır ve ona karşı hayli kin besler. Ona göre; İspanya mutlaka Arapların elinden kurtulmalıdır ve bunun için gerekli olan her şeyi yapmaya hazırdır. Büyük İskender'in uyguladığı siyasete benzer bir tavırla Abdülaziz komutasındaki silahlı güçler, gittikleri her yerde İspanyollarla evlenirler ve bunun en iyi örneği kendisi ve Elyâ arasındaki evliliğidir. Adalina, düşmanla kurduğu gönül ilişkisinden dolayı Kraliçe Eylâ'ya da kin besler. Müslüman Arapların gittiği yerlerde uygulamaya koyduğu esenlikçi icraatların farkında olan Adalina, bütün bunlara rağmen başka bir milletin tahakkümü altına girmeyi kabullenmez ve Müslümanlara güvenmez. Ülkesinin mağlubiyetinden dolayı ve halkına duyduğu vefa duygularıyla, onlara karşı kötümserdir. Sefere gitmek için Eylâ'yla vedalaşmak isteyen Abdülaziz'i Kraliçe hoş karşılamaz zira onun bu yolculukta ölmesinden korkar. Fakat Abdülaziz vatanının ve insanlığın her şeyin üzerinde olduğunu vurgulayarak sevdiği kadından ayrılır. Bu görüşme sırasında Kraliçe'nin yanında olan Adalina, Abdülaziz'i yakından tanıyınca ona saygı duymaya başlar hatta zaman içinde ona aşık olur. Birbirinden farklı iki toplumu bir araya getirme ideali ışığında yola çıkan karakterler yüceltilir ve buna karşı çıkanlar ise eserin kötücül karakterleri olarak okura sunulur.

Arap Yönetimindeki Yozlaşma

Halkı tarafından sevilen ve yönetimi boyunca hayata geçirdiği icraatlarıyla herkesin sevgisini ve saygısını kazanmış olan Halife Velid, veliht Süleyman tarafından bilinmeyen bir şekilde öldürülür. Cenaze namazında onun talihsiz ölümüyle ilgili hiçbir şey söylemese de halk, bu işin arkasında Süleyman'ın olduğunu bilmektedir. Şam'da Halifelik ünvanını alır almaz, Velid ve Ukbe adlı adamlarını, Musa'nın oğullarının öldürülmesi hususunda vazifelendirir. Tarık ve Musa'yı da başka yerlere sürgün ederek onları iş görmez hale getirir. Yolculuk sırasında görevin tamamlanması sonucunda elde edecekleri serveti tartışan kiralık katillerden Ukbe, bunu yapamayacağını ve Musa'nın oğullarını bu konuda uyaracağını söyler. Bunun sonucunda Velid, gemi yolculuğu sırasında Ukbe'yi hançerler ve iterek denize atar. Döluzitanya'yla flörtleşen Musa'nın oğlu Mervan, bir gece odasında onunla beraberken Velid tarafından hançerlenir ve ölür. Döluzitanya'yı Mervan'ın ölü bedeninin yanında bulan görevliler, cinayeti onun işlediğini düşünerek

onu idam ederler. Tuleytula'ya Abdülaziz'i öldürmek için giden Velid, kendisini Ukbe olarak tanıtarak cinayetin aslında nasıl gerçekleştiğini anlatır ve işlemiş olduğu suçu yol arkadaşının üzerine atar. Fakat gerçek kimliği ortaya çıkan Velid'i görevliler yakalayarak zindana atar. Araplarla işbirliği yapmış görünüp aslında onlara karşı ayaklanma hazırlayan Adalina ve Kont Tedmir, Velid'in hapisten kurtarılmasında onun arkadaşlarına yardım eder. Ayrıca, Adalina Tedmir'le işbirliği yaparak Mursiye'deki İspanyol halkının silahlanmasına ön ayak olur. Velid, Adalina'nın yardımıyla Abdülaziz'i bir gün namaza durmuşken arkadaşlarıyla birlikte hazırlıksız yakarlar. Abdülaziz'i hançerleyerek öldürürler ve Adalina yaptığı şeyden pişmanlık duysa da, o da hançerlenir ve ölür.

Düzenbazlıkların İntikamının Alınması

Kraliçe Eyla'nın kılığına girerek Velid'i kurtaran Adalina yüzünden Eyla'nın bütün itibarı sarsılır ve Abdülaziz'den olan bebeği de bu olaylar sırasında Velid tarafından öldürülür. Halife Süleyman'ın istediği bütün cinayetler gerçekleşmiş ve Velid ülkesine geri dönmüştür. Halife Süleyman, kanlı entrikalarıyla ele geçirdiği mevkiyi aynı yöntemleri kullanarak korumaya ve kalıcı hale getirmeye çalışır. Azra ve Müslim, cinayetlerin arkasında kimin olduğunu çözer ve Musa'yı bu konuda bilgilendirmek için yanına giderler. Oğullarının Halife tarafından öldürüldüğüne inanamaz ve geçirdiği ağır üzüntüden dolayı o da hayatını kaybeder. Bütün amacına ulaşmış olan Süleyman, emrini verdiği canavarımsı eylemleri örtbas etmek için katilleri astırmak ister. Süleyman'ın sevgilisi olan Zatülcemal'a olayları bütün gerçekliğiyle anlatan Azra, yapılanların intikamını almak ister bunu gerçekleştirebilecek tek kişinin Zatülcemal olduğunu söyler. Aynı zamanda Velid de, gönül ilişkisi yaşadığı Zatülcemal'a kendisini kurtarması için yalvarır. Zatülcemal, Halife'nin karşısına çıkarak, yaptığı canavarımsı eylemleri yüzüne vurur ve duydukları karşısında hiddetlenen Halife, Zatülcemal'ı hançerler. Olacakları öngören Zatülcemal de ilk darbeyi aldıktan sonra Halife'yi hançerler ve ikisi de ölür.

Tema

İnancıl İslamiyet

Arap Müslümanlarının Endülüs coğrafyasına yaptığı seferler süresince takındıkları tutum ve tavır, evrensel ve barışçıl bir din kurabilme çerçevesinde olur. Düşmanlarına karşı sergiledikleri insanüstü ahlakçılık ve hakkaniyet duygusu sayesinde onların saygılarını kazanıp çoğu tarafından hoş karşılanırlar. Düşmanlarının kötücül ve canavarımsı yapılarına karşı, İslam anlayışından kaynaklı adil ve fedakar dünya görüşleriyle düşmanlarına korku dostlarına ise güven verirler. Eserde yer alan birçok Hristiyan İspanyol İslamiyet'i kabul eder ve bu onların kendi rızasıyla gerçekleşir. İnci Enginün eserle ilgili şöyle bir tespitte bulunur: " Endülüs parlak bir şekilde fethedilmiş, fakat hemen sonra komutanlar arasındaki rekabet ve araya giren ayrılık tohumları, vatanperver İspanyolların güçlenmesine yol açmıştır. Çöküşün sebebi baştaki halifedir. Halifenin Süleyman tarafından zehirlenmesi, Şam'da yeni güçleri iktidar kılmıştır. Bu yeni halifenin güvendiği insanlar kiralık katillerdir. Hamid'in bu eserlerinde Osmanlı Devleti idarecilerine de telmihler bulunur". Yazarın neredeyse bütün eserlerinde görülen her konuda sözünü esirgememe tavrına bu eserinde de rastlıyoruz. İçerik ve olay örgüsü olarak oldukça dağınık olan eser boyunca karşılaştığımız diğer başlıca temalar genel olarak şöyledir: savaş karşıtlığı, vatanseverlik, yozlaşma, aşk, barış, eşitlik vb.

Kişi İncelemesi

Abdülaziz

(Vatansever – İdealist)

Karakter

Esere adını veren karakter, Tarık Yahut Endülüs Fethi'nin aksine bu anlatıda en ön plandadır. Endülüs'de ilerleyen Arap askeri birliklerine komutanlık eden karakter, gittiği her yerde barışın ve refahın savunuculuğunu yapar. İspanyol ve Arap halkları arasında evlilikler gerçekleştirerek iki kavmin bir araya gelmesini amaç edinir. İnançlı, barışçıl, mücadeleci, idealist, samimi ve aşık bir tiplere olarak tasvir edilir. Komutan ve devlet adamı olarak yönetimi altında bulunan bütün halklara eşitlikçi ve adaletli bir tutumla yaklaşır. İnsanların dini inançlarını kendi hür vicdanlarına bırakır ve bu tutumuyla herkesin takdirini ve hayranlığını kazanır. Savaş meydanlarında göstermiş olduğu başarının yanında, düşmanları ve rakiplerine de yeri geldikçe liyakati esas alarak onların hak ettikleri yerlerde kalmalarını sağlar.

Etkinlikler

Tuleytula sarayının ele geçirilmesinden sonra, Endülüs'ün içlerine doğru ilerleyen Arap birliklerine komutanlık eder. Gittiği her yerde adaleti, barışı ve özgürlüğü savunur fakat yeri geldiğinde vatani görevi için her türlü sorumluluğu alabilecek bir bilince sahiptir. Hristiyan ve Müslüman halklarını bir araya getirmek için iki kavim arasında evlilikler gerçekleşmesine öncülük ederek Kraliçe Eyla'yla evlenir. Aralarında sevgi ve saygı çerçevesinde tutkulu bir aşk hayat bulur. Onun başarılı siyasetini kıskanan Halife Süleyman, onu öldürtmek için Şam'dan kiralık katiller

gönderir. Katiller, isyancı İspanyollarla işbirliği yaparak ilk önce Abdülaziz'in kardeşi Mervan'ı, sonra kundaktaki bebeğini ve daha sonra da namaza durmuşken kendisini öldürürler.

Etkileşim Eserin en baskın başkarakteri olan Abdülaziz, anlatı boyunca birçok yerde karşımıza çıkar. Silahlı birlikleri yönlendirir ve halkı yönetir. Adaletiyle herkesin saygısını kazansa da, hem İspanyol eşrafından hem de Müslüman cenahından kendisine yönelik ciddi bir düşmanlık da vardır. Vatan ve aşk içerikli diyaloglarda iletiler oldukça çoşumcu ve uzun bir üslupla verilir.

ÖRNEK ANILAR

Barışçıl/Savaşçı Yönettiği kanlı seferlerle birçok coğrafyayı ele geçirmiş olan karakter, savaşçılığının yanında aşırı derecede barış taraftarıdır. Kanlı mücadelelerin sebebi olarak gittiği ülkelerdeki adaletsizliği, zorbalığı ve açlığı gösterir. Ona göre; savaşın amacı kalıcı barışı sağlamak içindir: "Sizler de emin olunuz. Müslim, Mesihî, Musevî benim nazarımda herkes müstehak-ı adalettir. Hukukça hepiniz müsâvât-ı kâmileye mazharsınız. Yalnız askada ile havane tefrik olunur".

Lider – İdealist İki farklı kavim arasında birçok evlilik gerçekleştirilerek, halklar birbirleriyle kaynaştırılmaya çalışılır. Kral Rodrik'in eski eşi olan Kraliçe Eyla'yla evlenen Abdülaziz bu düşüncenin öncülüğünü yapar. En önemli destekçisi olan Kraliçe, daha sonra Müslüman olarak Ümmülâsâm adını alır ve bu, halk tarafından sevinçle karşılanır: "Abdülaziz, ey ferzend-i Musa! Pîsinde lâyıık olsak cebîn-sâ! Hep zîr-i destan, âsûde vicdan; Müslim, Mesihî, şâdân u handan! Her fitne oldu sâyende nâim; Kal devletinle âlemde daim! Ey yâdigâr-ı âl-i Nusayrî. İslâm Emir-i nusret-i Mısır! Sâyende erdik semt-i salâha; Razıyız elbet terk-i silaha. Mâlik gelince mülk oldu sâlin; Def oldu gitti devr-i mezâlim. Abdülaziz'in, ey Rabb-i ekvân, Ömr-i Aziz'i olsun firavân!".

Liyakatçı Düşman güçlerinin komutanı olan Kont Tedmir, daha fazla mücadeleye dayanamaz ve Abdülaziz'e teslim olur. Aralarında geçen diyalogta birbirleriyle gayet anlayışlı bir üslupla konuşur ve savaş boyunca göstermiş oldukları cesarettten dolayı birbirlerini överler. Abdülaziz, Tedmir'i Mursiye'ye vali olarak atar: "Siz Mursiye eyaletine gideceksiniz. O eyaleti teşkil eden yedi şehir sizin yed-i idarenize tevdi edilecek; bir miktar vergiye rabtolunacak; ismine de Arz-ı Tedmir denilecek. Size hürmet etmeği bize halife nâmına tavsiye ettiler. Bir adama hürmet etmek onun kadrine göre hizmet vermektir. Tekrîmât-ı kavliyye dâ'i-i iştibah olabilirse de takdirât-ı fi'liye emniyet verir".

Mağdur Halife Velid'i öldürerek onun makamını alan Süleyman, başarılarından dolayı rakibi olarak gördüğü Musa'yı ve oğullarını gizlice öldürtmek için kiralık katiller tutar. Katillerden biri olan Velid tarafından bu durum açıkça dile getirilir: "Halk, dünyada en çok sevdiğiniz o iki adamdır zanneder. Hatta mazhar oldukları avâtıftan dolayı o iki adam bütün erkân-ı tevcih bulunduğunuzu zevce-i muhteremenizden sual etseler Zâtü'l Cemal'i gösterirse Zâtü'l Cemal'den sorulduğu zaman da 'o iki adamdır' cevabı alınır. Hâlbuki onlar sizin en sevgili düşmanlarınızdır. Onlar Endülüs'te hatta hayatta kaldıkça efendimiz için rahat müyesser olmayacak. Maksûd-ı şâhaneniz onların izâle-i vücutlarıdır. Çünkü Endülüs'te kalırlarsa hükûmetten saltanata ve saltanattan hilâfete kadar itilâ edeceklerine zâhipsiz; gerçi o saltanatla hilâfete siz istemeyerek sahiptiniz! Nasılsa Aziz ile Mervan'ı düşman addediyorsunuz".

Aşık Kraliçe Eyla'ya karşı tutkulu bir muhabbet besleyen Abdülaziz, onunla evlenerek hem aşkına kavuşmak hem de iki halk arasında bir birleşmenin öncülüğünü yapmak ister. Savaşa gitmeden Eyla'yla görüşmek isteyen Abdülaziz, şunları der: "Melike hazretleri ben bu alemde sizden ruhani bir vücut görmedim, ben arş-ı alada sizden daha ulvi bir melek tasavvur edemem; sizi insanıyeti sevdiğim kadar sever, ve beka-yı hayatınızı İslamiyetin ebediyetini istediğim derecede isterim".

Adalina Merkado (Vatansever – Histerik)

Karakter Tarık Yahut Endülüs Fethi'ndeki, baskıcı ve zalim krala karşı takındığı tavır ve milliyetçi eylemleriyle karşımıza çıkan Merkado'nun kızıdır. Ülkesinde kol gezen Arap güçlerinin yönetimini benimsemez ve babası gibi milliyetçi duygularla kendi halkının özgürlüğünü ister. Karşı tarafın vatan sevgisini, onurlu duruşunu yansıtan karakter, halkının özgürlüğü için her türlü fedakarlığı yapmaya ve mücadele etmeye hazırdır. Ailesinin çekmiş olduğu acılardan dolayı Araplara karşı kin besleyen karakter, bir yandan da Arapların iyiliği ve adaleti karşısında içten içe onları beğenir. Bu durum onda histerik bir kimlik kargaşası yaratır.

Etkinlikler Babasının ölümünden sonra Araplara esir düşen Adalina, vatanının başka bir millet tarafından yönetilmesini kabullenemezken bir yandan babasını öldüren insanlardan da intikam almak ister. Adaletli ve barışçıl bulunduğu bir halkın yönetimini kabul etmekle babasına yapılanlardan intikam almak düşünceleri arasında ciddi çatışmalar yaşayarak histerik bir tiplmeye dönüşür. Arap Müslümanlarını kötü bir toplum olarak görmese de babasına yapılanları affedemez ve babasından kalıtsal olarak geçen vatan sevgisi duygusunu da dizginleyemez. Abdülaziz'in insancılığı ve erdemleri karşısında ona hayran kalıp aşık olsa da en büyük emeli onu öldürmek olur. Kont Tedmir'le anlaşarak Mursiye'deki İspanyolları silahlandırır ve Süleyman'ın tuttuğu katillerle işbirliği yaparak Abdülaziz'in ve çocuğunun öldürülmesine sebep olur. Daha sonra yaptıklarından büyük pişmanlık duyarak yardım ettiği katil tarafından öldürülür.

Etkileşim Kraliçe Eyla'yla gerçekleşen vatan ve millet üzerine olan diyaloglarda oldukça ateşli ve coşkudur. Abdülaziz'e aşık olsa da vatanını kurtarmak onun için daha önemlidir ve bu uğurda sevdiği adamı feda eder. İspanyolların silahlanması ve yeniden bir araya gelmelerinde başat bir rol oynar. Tutkularıyla çıktığı macera dolu yolculuğun sonunda mutsuzlukla ölür.

ÖRNEK ANILAR

Eşitlikçi Düşmanları gibi o da insanların inançlarına saygılıdır ve her inancı eşit görür: "Ey Âdem-i tabî! Ey Buda! Ey Brahma! Ey Zerdüş! Ey Lât ve Uzza! Ey Musa ve Mesih! Ey İlah! Ey Hilkat ve Tabiat!".

Başkaldıran Arapların tahakkümünü hiçbir şekilde kabul etmeyen Adalina halkı için özgürlük ve adalet ister. Fakat bunu yaparken ülkesinin eski yöneticilerini kutsamaz, aksine onları ziyadesiyle tenkit eder: "Bir hükümdarın vazifesi evvel emirde en mukarriblerinin makbul ve mümtaz adamlardan olmasına itina etmektir. Rodrik memlekette caddeler, cedveller açmadı; mahbesler mezarlar açtı! Medrese veya kütüphane yapmadı, makteller, sefaletaneler yaptı! Halife Velid Suriye'de kadınlardan mücahideler çıkarıyorken Kral Rodrik İspanya'da askerden cellât ve caniler çıkarıyordu! Memlekette, o kadar hastalık davet edip dururken, bir hastane ve o kadar düşman celbettiği hâlde bir istihkam yaptırmadı! Halife Velid belde-i baîdesinden bu mülkün imarını düşünüyorsa Kral Rodrik bu mülkün içinde tahribât ile uğraşıyordu! Mahkeme yok, kanun yok, sefine yok, kale yok, hayvan yok, insan yok! Yalnız sallanır bir taht ile titrer bir taç, bir de müdahinler, müstefreşeler, rakkaseler, mahbubeler kalmıştı! Nazarından muhakkar olan adamlara nihayet muhtaç olduğunu gördüğümüz Rodrik gide gide efrad-ı beşerden teneffür eder olmuş, dünyada kendisiyle etrafındakilerden başka insan ve mecâlis-i işretten gayri cemiyetler bulunduğu için hiddetlenir; öleceğini derhatır ettikçe semevata yumruklar gösterir, sıçrar, gezinir, nefsinden kuvvetli bir hükümdar değil, hatta Perverdîgâr mevcut olduğunu düşündükçe çıldırma raddelerine gelirdi. Selefinin yâdigâr-ı hükümeti olan ulemâ ve üdebâyı def ve teb'îd ettiği gibi sonraları kendi perverde-i nimeti olan kurenâ ve nüdemâyı da tard ve tagrib etmiş ve daha sonra âlüftelere mukabil de iştihası bitmiş olduğundan kendi kendine oturur kalkar, kitabı cadı veyahut ilah sanır, kalemden yılan ve kılıç görmüş gibi korkar, hatta kendi ayak sesinden ürktüğünden odadan odaya kaçar, ağlar, haykırır, kapıları, pencereleri kırar, elini, kolunu ısırır, istediği şeyi verseler kapar, vermeseler salar bir canavar olmuştu! ”.

Vatansever – Fedakar Ülkesinin istila edilmesi sonucunda kendisinde ve halkta gizli den gizliye milliyetçi duygular gelişir. Abdülaziz'e karşı tutkulu bir aşk beslemesine karşın Adalina, vatanının kurtuluşu için onu öldürmeyi göze alacaktır ve bu fedakarlığıyla Müslümanlarla aynı tavrı göstermiş olacaktır: "Fakat insan yaşarken de ölürken de hayırlı bir hizmet etmiş olmalı. Ben eğer bu cemiyete muzır isem ademim ona bir nimet olur, fakat müfid isem rahmet olmaz. Viran olan İspanya iade-i umran mı edecek? Yalnız onun enkaz-ı münhedimesine benim de kemiklerim katılmış olacak! Fakat kalayım da bu menhus istiyak devam mı etsin! (Birden tagayyür ve tehevvrle) o, o, o, ölmeli! Ben kendimi değil onu öldürmeliyim! Cemiyete hayrım, vazife-i milliyem, farîza-i vataniyem budur! Ben düşman şeklinde görünen o inayet-i ilâhiyyeye tahammül edemeyeceğim! Aziz b. Musa kimdir? Benim ma'sukum. O ma'sşk kâinatın fevkinde bir mahlûk. İsterse ars-ı alâya kadar itilâ etsin. Ben onu benim ma'sukam olmak mertebesinden indireceğim! O inecek, yıkılacak, ben de ancak onun darbıyla ezileceğim! İşte o zaman hâkim bir milletin mevki-i ihtiramı, mahkûm bir milletin de seref-i intikamı alınacak! ”.

Aşık Kraliçe Eyla'nın Araplarla bu kadar yakın olmasını daima yadırgamış olan Adalina, bir gün kendine hakim olamayıp Abdülaziz'e olan aşkını artık kabullenir. Düşmanı olarak gördüğü kişiye aynı zamanda aşk beslemesi, içinden çıkamayacağı bir içsel çatışmaya neden olur: "Bir daha görmemeği Allah'tan niyaz ettimse de gece rüyama girdi. Bu sabahtan beri de hayali

karşımda, hâtırası kalbimde, büyüklüğü de hatırımda bulunuyor. O büyüklük, o hatıra, o hayal müdrik ve hassas bir kızı pâmâl edecek bir darbe-i kemal ü cema!.. Bununla beraber o hayal, o hatıra, o büyüklük benim nazarımda matmah-ı tahkîr ü nefrettir, hedef-i teşnî ü lanettir! Ona hürmet, hıyanet ve muhabbet, cinayettir! Bu hayal dünyada ne kadar hakikat varsa hepsini câmi! Bu hayal o mahlûk-ı ulvînin cenah-ı semâvisidir!(...) Fakat ben bu mukaddes hayali, bu muallâ ve mübarek hatırayı tahkîr ve tenkîl ediyorum! (...) Yok! Öyle değil, hakikat-i hâl öyle değil, beni tekzîp ve ta'yip ediniz, ben çünkü ma'sukunuzun hüsn-i hâl ü cemaline kâffe-i efkâr u hissiyatımla meftûn oldum! (Sükundan hiddete intikal ile) Meftun oldum, ey peder! Senin mukaddes başına cehennem taşlarını çarpan o kuvve-i bâzuya o dest-i dehhâş-ı iktidara meftun ve mağlup oldum ben! (...) Ey hûn-ı hamiyeti kurumuş hâkisâr İspanya milleti! Hep işitiniz! Ey izzet-i nefsinin berhava eden İspanya melikesi, haib ü hâsir kalan heykel-i azamet, sen de işit! Hep serâpâ gûş olunuz: O dest-i dehhâş-ı iktidarı ben kıracağım!”

Şüpheci Arapların sağlamış olduğu hakkaniyetli nizamdan ve onların iyicil tavırlarından daima şüphe eder ve onlara güvenmez. Abdülaziz'in Eyla'nın evlenmesinin sebebi olarak siyasi çıkarları öne sürer ve kısmen de olsa bu görüşünde haklıdır: “Onun muhabbeti bir muhabbet-siyasîdir. Siyasî muhabbetler payidar olamaz. Onun sizi almaktan maksadı kendi millet ve memleketinin menfaatine hizmet etmektir. İşte sükûn ile söylüyorum.”

Kraliçe Eyla (Barışçıl – İnsancıl)

Karakter Kral Rodrik'in ölümüyle dul kalan Eyla, Arapların ülkelerini ve insani değerlerini benimsediği gibi onları yüceltir ve onlara destek verir. Esir alındığı Araplar tarafından kendisine daima iyi davranılmış hatta Abdülaziz'le evlenmişlerdir. İki halkın ve inancın tek bir cemiyet haline gelmesini bütün samimiyetiyle destekleyen Eyla, buna karşı olan İspanyol eşrafını da ikna etmeye çalışır. Abdülaziz'e karşı tutkulu bir aşk besleyen karakter, barışçıl bütün icraatları destekler, savaşa karşıdır, iki halkın kardeşliğinden yanadır ve Arapların kendi içinde düşmüş olduğu çatışmada en büyük bedelleri ödemiştir.

Etkinlikler Merhum Rodrik'in dul eşi, Arap işgaliyle birlikte onların uygulamaya koyduğu olumlu girişimleri ve tavırları destekler. Tuleytula'nın ele geçirilmesiyle beraber esir düşen kraliçe, Araplarla iyi ilişkiler kurar ve onlarla birlikte hareket eder. İspanyol eşrafındaki isyancı görüşlü kişileri barışçıl yollarla hareket etmeye ikna etmeye çalışır. Abdülaziz'le tutkulu bir muhabbet kuran kraliçe en sonunda onunla evlenir ve Müslüman olarak Ümmülâsâm adını alır. Kraliçenin bu tavrını hoş karşılayanlar olduğu gibi ona karşı nefret besleyenler de olur. Bunların başında gelen Adalina, Abdülaziz'i öldürmeye çalışan kiralık katillere yardım eder ve kraliçenin hem kocasının hem de bebeğinin ölümüne sebep olur.

Etkileşim Anlatının başından itibaren oldukça olumlu bir görünüm çizen kraliçe, savaş karşıtı tutumu ve Müslümanlardan yana tavır almasıyla İspanyol eşrafından destek almasının yanında kendisine karşı çıkanlar da olur. Eserdeki ana iletinin okura taşınmasındaki en önemli kaynaklardan birisidir. Abdülaziz'le girdiği aşk içerikli diyaloglar, eşrafla yapmış olduğu savaş karşıtı ve barış yanlısı diyaloglarıyla ziyadesiyle bilge bir tiplene olarak karşımıza çıkar.

ÖRNEK ANILAR

Aşık/Hain Arap zaferinden sonra mevkisini kaybetmemiş olsa da düşmanının üstünlüğünü kabul etmesi ve Musa'nın oğlu Abdülaziz'le aşk yaşaması yüzünden, İspanyol eşrafının ciddi eleştirilerine maruz kalır: “Melike değil, İspanya! Evet, İspanya da bu kadın gibi kansız, bu kadın gibi solmuş. Onun da başı böyle siyah yılanların yuvası olmuş! Arapların pençesinde, Arapların zindanında bulunuyor da o pençeden mahremâne bir musafaha bekliyor ve on zindanda bir haclegâh istiyor! Tacını başından koparıp atan İbn Musa'ya kalb ve kalıbını teslim ediyor! Kim düşmanına vurulmuş bir kadın görmek isterse, işte geliyor”.

Üzgün Zalim Rodrik'in bozguna uğramasına içten içe sevinmesine rağmen halkının düşmüş olduğu müşkül ve onur kırıcı duruma üzülmür. Bazı konularda onları haklı bulsa da barıştan yanadır ve Araplara karşı verilecek bir savaşın boşa olacağını düşünür: “Ben matemler içinde bir kadını; matemlerimse Rodrik için değildir. Giydiğim siyahlara mehtab yakışmaz”.

Pişman Zalim Rodrik'in eşi olmuş olmaktan dolayı pişmandır: “Sen mazhar-ı hidayet olmuşsun, Jül. Ben ne olacağım zannedersin? Hükümet tacını giydiğim günden onu sernigûn olmuş gördüğüm zamana kadar kalbimi bir an kederden âzâde bulmadım”.

Barışçıl

Düşmana teslim olmasından dolayı kendisini küçük gören Adalina'ya bunu neden yaptığını ve Abdülaziz'e neden aşık olduğunu anlatır. Muhaliflerin aksine o Arapların kendi coğrafyalarına barış ve nizam getirdiğini düşünür: "Muhabbet-i insaniyet olan bir adam hiçbir milletin düşmanı olamaz. Kainat onun vatanıdır. Düşman serdarı dediğiniz zat bizim kadar İspanya'nın da dostu, Arapların Suriye'yi Hicaz'ı sevdiği kadar İspanya'yı da sever".

Fedakar/Aşık

Öldürüleceğinin haberini alan Abdülaziz, bu haberden sonra endişelenmeye başlar ve artık Müslüman olan eşi Ümmülâsâm'a bu konuyu açar. Onun öldürülecek olması düşüncesine katlanamayan Eyla şöyle der: "Hiç güneş görmeyen bir yerde çiçek yetişir mi?... O semere-i ismet bittiği yerde bitip gidecektir; ben o biçare yetimi halkın pâymâl-i tahkîri görmeğe takat getiremem. Ben o rayet-i asaleti mızraklara takılmış göremem. Ben o mübarek goncanın darağacında açılmasına tahammül edemem. Sen ölmeyeceksin, Azizim, ben öleceğim".

Mağdur

Kıralık katillerin yeni doğmuş kundaktaki bebeğini öldürdüğünü gören Ümmülâsâm, çıldırarak feryat eder ve evladının kanlı bedenine sarılarak can verir. Son olarak şunları söyler: "Kanla boğdular, daha süt tatmadan, Toprağa düştü, kucakta yatmadan Hâlık henüz tamam yaratmadan; Urdu kızımı dehşetli bir ısıklık! Gördüm küçücük kalbinde hançeri! Gece yarısı girdiler içeri. Akıyor bence o geceden beri; Döktükleri kan fakat bir damlacık! Sana kızım hep melekler ağlasın, Kuşlar ağlasın, çiçekler ağlasın, Gökyüzündeki şimşekler ağlasın Yere düşmesin yıldırımlar artık!".